

Suomenkielinen tieto- ja tiedekirjallisuus

TIETEESÄ
TAPAHTUU
34

Pirjo Hiidenmaa

Nykylukio korostaa monipuolista tiedonhankintaa ja aktiivista asioiden seuraamista. Jos koulujen opetuksessa otettaisiin huomioon tietokirjojen lukeminen, voitaisiin houkutella luku-uralle monia, jotka eivät ehkä ole vielä löytäneet omaa lajiaan. Lisäksi lukijat osaisivat pitää itsestään selvänä, että suomeksi voi puhua tiedosta monella tavalla. Niinpä sitä perusasiaa ei tarvitsisi akateemisissa maailmassa ruveta keksimään alusta.

Suomen kieli on kehittynyt nykyisenkaltaiseksi sivistys- ja kulttuurikieleksi monipuolisen käytön ansiosta. 1800-luvulta alkaen suomea on käytetty kaikilla yhteiskunnan aloilla: koulutuksessa, tieteenteossa, tiedonvälityksessä, uskonnonharjoituksessa, taiteessa ja hallinnossa. Sillä on ilmaistu kaikkia tietämyksen aloja, luonnon-tieteistä ihmistieteisiin. Jokainen käyttäjä on tuonut omalle alalleen uutta sanastoa ja kehittänyt kieltä ilmaisemaan sellaisia asioita, jotka eivät ole ennen tulleet julki suomen kielellä.

Kielenkehityksen monipuolisuudessa olennaisia ovat kaikkina vuosikymmeninä olleet tieteen-tekijät ja tiedosta kirjoittavat. He ovat joutuneet etsimään sekä ammattikielisiä että niitä korvaa-

via ilmauksia silloin, kun kyse on tiedon saattamisesta yleistajuiseen muotoon.

Näyttää siltä, että suomen kieli ei enää kehity ongelmitta samaan tapaan. Tämä ei ole vain kielen suppeuden ongelma, vaan näköpiirissä on kulttuurin kapeneminen ja näivettyminen. Suomi on suuren puhujajoukon kieli, mutta suomen kielen hallinta ei enää takaa mahdollisuutta osallistua laajaan yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Jos haluaa muodostaa itselleen käsityksen viime aikojen otsikkoasioista, esimerkiksi hedelmöityshoidoista, ryhmäkanteesta tai kriisinhallinnasta, voi tehdä hakuja kirjastojen tietokannoista. Löytyy muistioita ja asiakirjoja, mutta ei montakaan ajantasaista yleisesitystä aiheista. Googlettamalla saa lukuisia linkkejä, joista pääsee sekä hyvin järjestetyille palvelusivuille että juttelupalstoille, mutta tiedon monipuolisuus ja sen laadun arviointi jää googlaajan oman tietämyksen varaan. Kansalaisyhteiskunta – jota nimitetään usein tietoyhteiskunnaksi – tuntuu muuttuvan asiantuntijayhteiskunnaksi, jossa toisille on tietoa saatavissa enemmän kuin toisille.

Suomeksi ilmestyy vuosittain liki 8 000 tietokirjaa. Määrä on nykyisin hienoisessa kasvussa. Lajityyppejä on koetettu ryhmitellä lukuisin ta-

voin kirjan funktion ja aihepiirin mukaan. Rajoja on mahdotonta määrittellä edes kauno- ja tietokirjan välille, puhumattakaan oppi- ja tietokirjan rajasta tai tieto- ja tiedekirjan rajasta. Eri aloilla nämä rajat ovat kohdissa.

Sen verran tiedetään, että joka vuosi nimekeitä tulee lisää ja samalla painokset pienenevät. Yhä suurempi kirjajoukko kilpailee samasta määrästä lukijoita ja ostajia. Sekin tiedetään, että suuri osa tieteellisistä julkaisuista kirjoitetaan englanniksi. Hienoisia merkkejä on näkyvissä, että suomenkieliset tietokirjat ovat kevenemässä ja käytännöllistymässä. Kirjoista suuri osa on arjen oppaita (akvaarion hoito, keittokirjat ym.) ja esimerkiksi keveitä nostalgisoivia muisteluksia. Keveiden ja käytännöllisten kirjojen osuus kasvaa ja painokkaiden tietosteosten osuus vähenee. Joiltakin luonnontieteiden aloilta tietoteoksia ilmestyy kovin vähän. Sama koskee taloustieteitä.

Yliopistojen monet tehtävät

Kun puhutaan yliopistoista, esiin nostetaan tutkimus. Tutkimus on kansainvälistä, ja sen luonteeseen kuuluu, että tiedon pitää levitä mahdollisimman laajalle. On siis selvää, että tutkimusjulkaisut kannattaa kirjoittaa englanniksi. (Tässä en puutu siihen, että englanninkielisyys ei ole kansainvälisyyden synonyymi ja että maailmassa on muitakin kieliä kuin suomi ja englanti.) Monilla aloilla näin jo tehdäänkin. Ongelmatonta englanninkielisyys ei luonnollisestikaan ole esimerkiksi silloin, kun tutkimus ja sen kohde ovat sidoksissa kieleen. Luonnontieteellinen tutkimusartikkeli on kieleltään hyvin toisentyypinen humanistinen tutkimus.

Kun yliopistojen kielivalintoja tarkastellaan, on olennaista erottaa yliopistojen tehtävät. Yliopistoilla on muitakin tehtäviä kuin tutkimus: opetus ja kolmantena tehtävänä vuorovaikutus ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Näiden tehtävien hoitaminen on eri asia kuin kansainvälistyvän tutkimuksen, ja siksi näiden kielivalintoja on syytä tarkastella eri perustein.

Yliopistojen kielipolitiikan keskeisin kysymys ei siis olekaan, käytetäänkö yliopistoissa englantia vai suomea. Pitäisi keskustella siitä, mitä kaikkea yliopistoissa tehdään ja miten toiminnan tuloksia mitataan.

Jos yliopistojen toiminnassa otetaan vakavasti vuorovaikutustehtävä, on syytä pohtia, millaisin keinoin tutkijoita kannustetaan suomenkieliseen julkaisemiseen ja asiantuntijatiedon levitykseen.

On tärkeää, että opiskelijat harjaantuvat käsittelemään tietoa myös suomen kielellä. Opetusala, hallinto, järjestöt ja monet muut alat tarvitsevat työntekijöitä, jotka ovat harjaantuneet ilmaiseen tietämystään suomeksi. Selvää on, että jokaisen on harjaannuttava käyttämään myös muita kieliä. Akateemisten opintojen tavoitteena on, että jokainen maisteri hallitsee ammattiasioissaan rinnakkain äidinkieltään ja vierasta kieltä. Tällainen rinnakkaiskielisyys mainitaan pohjoismaisissa kielisuunnitelmissa.

Yliopistojen vastuulle kuuluu myös se, että tutkimus palvelee yhteiskuntaa ja että uusi tieto tulee osaksi kaikille kuuluvaa yleissivistystä ja kulttuuria. Tätä tehtävää on vaikea hoitaa, ellei tutkimukseen perustuvia julkaisuja kirjoiteta tai käännetä myös suomeksi.

Tieteellistä kirjallisuutta on muitakin kuin varsinaiset tutkimusjulkaisut. Tarvitaan käsikirjoja, hakuteoksia, akateemisia oppikirjoja, aikalaisdiagnooseja, historiateoksia, tieteellisiä elämäkertoja ym. Nykyisessä tulosajattelussa korostetaan nimenomaan kansainväliseen levitykseen meneviä tutkimusjulkaisuja, ja silloin suomenkieliset teokset jäävät joko vaille huomiota ja arvostusta tai niitä peräti pidetään hyödyttömänä ajankuluna.

Tarvitaan varsinaisen tieteellisen kirjallisuuden ohella hyviä yleistajuisia tietokirjoja. Näiden kirjojen laatuvaatimuksena on koeteltu tieto, mutta esitystavaltaan ja jäsentelyltään ne voivat edustaa monenlaisia lajityyppejä. Erilaiset puhevuorot, katsaukset, soveltavat oppaat ja monet muut ovat hyviä johdattelemaan aihepiiriin niitä, jotka eivät alaa ennestään tunne. Vaikka kirja on yleistajuinen, on kirjoittajan syytä olla hyvin asiantunteva.

On vaikea ajatella, että esimerkiksi opettajat pitäisivät tietonsa omasta oppiaineestaan ajan tasalla lukemalla tieteellisiä englanninkielisiä artikkeleita ja väitöskirjoja. Englanninkielisiä yleistajuisia tiedeteoksia voi jo monikin lukea. Vielä useampi lukenee tiedettä esitteleviä lehtiä. Silti varsin moni opettaja kaipaa uuden koulukirjan rinnalle opettajanopasta, jossa uudet näkökulmat selitettäisiin kädestä pitäen.

Millä rahalla suomalaista tietokirjallisuutta julkaistaan?

Tähän asti opetusministeriö on tukenut tieteellisiä kustantamoja, jotta ne ovat voineet julkais-ta yliopisto-opinnoissa tarvittavia kirjoja, vaikka niiden painokset jäävät pieniksi ja kustantaminen

on kannattamatonta. Nyt ministeriön yliopistoyksikkö on yleisessä säästämisenössään lopettanut tämän tuen.

Vaikka verkkojulkaiseminen säästää painatuksen, kuljetuksen ja varastoinnin, ei sekään ole ilmaista. Nettiinkin teokset pitää saada luettavaan muotoon, ja uusista julkaisuista pitää tiedottaa, jotta lukijat löytäisivät ne.

Julkinen valta on tukenut suomalaista kulttuuria antamalla tukea uudelle kirjallisuudelle (ns. kirjastoapurahat). Tämä tuki kaikkiaan on pieni (2,5 miljoonaa euroa), ja se on suunnattu nimenomaan kaunokirjallisuudelle (90 %); vain pieni osa annetaan tietokirjallisuudelle (10 %).

On muutamia säätioitä, jotka tukevat tietokirjallisuutta. Muutoin tietokirjojen kirjoittajat saavat kirjoittaa teoksensa vapaa-aikanaan ja viikonloppuisin. Toistaiseksi useilla aloilla on innokkaita kirjoittajia ja kansanvalistajia, jotka kirjoittavat omalta alaltaan suomeksi tietoteoksia, katsauksia, artikkeleita, kirjaesittelyjä ja muita julkaisuja. Miten käy niiden alojen, joilla ei ole kutsumuksen saaneita kirjoittajia?

Koska tietoteosten painokset jäävät usein pieniksi (1000–2000, usein jopa alle 1000), ei niitä kannata kirjoittaa myyntipalkkioiden toivossa. Jos palkkausjärjestelmät ja virantäyttötoimikunnat arvostavat ennen muuta tutkimusjulkaisuja, ei näitä tietoteoksia kannata kirjoittaa urakehtyksenkään toivossa.

Tarvittaisiin siis jokin rahoitusmuoto, jolla tutkija voisi keskittyä julkaisemiseen. Tällainen rahoitus kuuluisi opetusministeriölle, mutta se ei ole suhtautunut kovinkaan vastuullisesti tietokirjallisuuteen. Tällainen raha voitaisiin kytkeä myös tutkimusrahoitukseen ja sen saamisen ehtoihin. Kun hanke on raportoinut tuloksensa kansainvälisiin sarjoihin, sillä on vielä erillinen raha suomenkielistä tutkimusjulkaisua varten. Hankkeiden arvioinnissa kiinnitettäisiin huomiota siihen, miten tutkimus tulee osaksi sekä tiedeyhteisöä että ympäröivää yhteiskuntaa.

Suunnitelmallisuus tarpeen

Tutkimuslaitoksilla pitäisi olla sekä kieli- että julkaisusuunnitelma: miten ja millä kielellä julkaistaan. Pitäisi myös suunnitella, millaisia teoksia julkaistaan. Jokaisen tutkijan ei ole tarpeen ryhtyä yleistajuistajaksi tai käsikirjojen tekijäk-

si, mutta joka alalla pitäisi olla tällaista toimintaa.

Suunnitelmissa olisi myös otettava kantaa siihenkin, missä tutkijat harjaantuvat kirjoittajiksi. Sujuva kirjoitustaito ei tule noin vain huomaamatta muun pätevyitymisen ohessa. Sitä pitäisi opetella, mutta missä? Yliopistot tarjoavat niukasti kirjoittamiskursseja ja keskittyvät niissäkin enimmäkseen opinnoissa ja tutkimuksessa tarvittaviin tekstilajeihin. Pitäisi opastaa myös muihin lajeihin, tietoa yleistajuistavaan julkaisemiseen, oppikirjojen kirjoittamiseen, lasten ja nuorten tietokirjojen tekoon, erilaisissa työtehtävissä tarvittaviin teksteihin, neutraalien hakuteosten kirjoittamiseen ja persoonalliseen omaan tyyliin.

Nykyisten opintojen osaksi tarvittaisiin enemmän kirjoittamisen opetusta. Sen lisäksi tarvittaisiin monipuolista täydennyskoulutusta niille, jotka työuransa eri vaiheissa tarvitsevat erilaisia kirjoittamistaitoja. Tiedeviestinnän koulutusta tarvittaisiin niille, jotka aikovat omistautua tiedeviestijöiksi. Kustantamoissa ja lehtien toimituksissa on masentavia kokemuksia siitä, miten pitkän tutkijakoulutuksen saanut asiantuntija ei pysty laatimaan äidinkielellään ehjää tekstiä, joka olisi lukijakunnalle ymmärrettävä.

Lukijoita lisää

Ei riitä, että tutkijoita patistellaan ja ministeriö tarjoaisi lisää rahaa. Tarvitaan lisää innokkaita ja kriittisiä lukijoita, jotka vaativat laatua sekä sisältöön että esitystapaan.

Nykylukio korostaa monipuolista tiedonhankintaa ja aktiivista asioiden seuraamista. Jos koulujen opetuksessa otettaisiin huomioon tietokirjojen lukeminen, voitaisiin houkutella lukuralle monia, jotka eivät ehkä ole vielä löytäneet omaa lajiaan. Lisäksi lukijat osaisivat pitää itsestään selvänä, että suomeksi voi puhua tiedosta monella tavalla. Niinpä sitä perusasiaa ei tarvitsisi akateemisessa maailmassa ruveta keksimään alusta.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja kielitoimiston päällikkö Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa sekä Suomen tietokirjailijain ry:n puheenjohtaja.